

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ (1071-1308) ÇİNİLİ MİHRABLARDA ALINLIK TEZYİNATI*

ANATOLIAN SELJUK PERIOD (1071-1308) PENALTY THOUGHTS OF CHINESE

Dr. Beste ÇOK

ORCID: 0000-0002-3329-3642

ÖZET

Bu çalışmada Anadolu Selçuklu Dönemine (1071-1308) ait olan çinili mihrapların bölümlerinden biri olan alınlık tezyinatı ele alınmıştır. Selçuklular 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları taş, ahşap, alçı v.b. bir çok malzemeyi kullanarak Orta Asya'da uyguladıkları tezyini geleneği burada çini malzeme kullanarak uygulamış ve devam ettirmişlerdir. Çalışmada mihrabın kavram olarak incelenmesinin yanı sıra, tarihsel gelişimi hakkında da bilgiler verildikten sonra, konumuzu oluşturan mihrapların alınlık tezyinatı ele alınarak üzerindeki çini süslemelerin detaylı anlatımlarına yer verilmiştir. Çoğunlukla geometrik süslemelerin kullanıldığı mihrap alınlıklarının yanı sıra, bitkisel bezeme ile yazının da yer aldığı mihrap alınlıkları bulunmaktadır. Fotoğraflarla desteklenen çalışmamız bir sonuç ile neticelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezyinat, Mihrab, Çini, Geometrik, Bitkisel.

ABSTRACT

In this study, the decoration of the pediment which is one of the sections of the tiled mihrabs belonging to the Anatolian Seljuk Period (1071-1308) was discussed. When they came to Anatolia with the victory of Seljuks 1071 Malazgirt, they encountered stone, wood, plaster etc. using the material they applied in Central Asia by using many materials, applied and continued using the tile material here. In addition to the conceptual examination of the niche as well as the historical development of the mihrab, the detailed descriptions of the china decorations on the decoration of the pediment of the mihrabs, which constitute the subject, are given. In addition to the mihrab pediments which are mostly used in geometric decorations, there are mihrab pediments which include the herbal decoration and writing. Our work supported by photographs has been concluded with an result.

Key Words: Ornament, Mihrab, Tile, Geometric, Vegetal.

1. GİRİŞ

Kelime olarak mihrap; Arapça'da "saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, çardak, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısım" gibi karşılıkları bulunan camii, mescit ve namazgahlardaki kible yönünü belirten (Diez ve Aslanapa, 1960: 294) namaz sırasında imamın durduğu yer anlamına gelmektedir (Hasol, 1978: 354). Kelime kökü olarak çatışmak, savaşmak anlamındaki "harp" kelimesi ile de ilişkilidir². Bu anlamı ilk kez Medine'deki Emeviye camiinde görülen iç bükey mihraptan yola çıkarak aramak doğru olur. Bu camide mihrap peygamberin evinde namazı yönetir ya da vaaz verirken durduğu yeri onurlandırmak görevini üstlenmiştir. Bu yorum, mihrabın bezenmesine bir açıklama getirmekten başka, Müslümanlara tanrısal lütfun yolunu açan bir kapı görünümü gibi gizemli bir yan-anlam taşıdığını öne sürmek (Graber, 1988:93) olanağını doğurur

* Bu makale, tarafımızca hazırlanan "Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat" adlı doktora tezinden uyarlanılarak elde edilmiştir

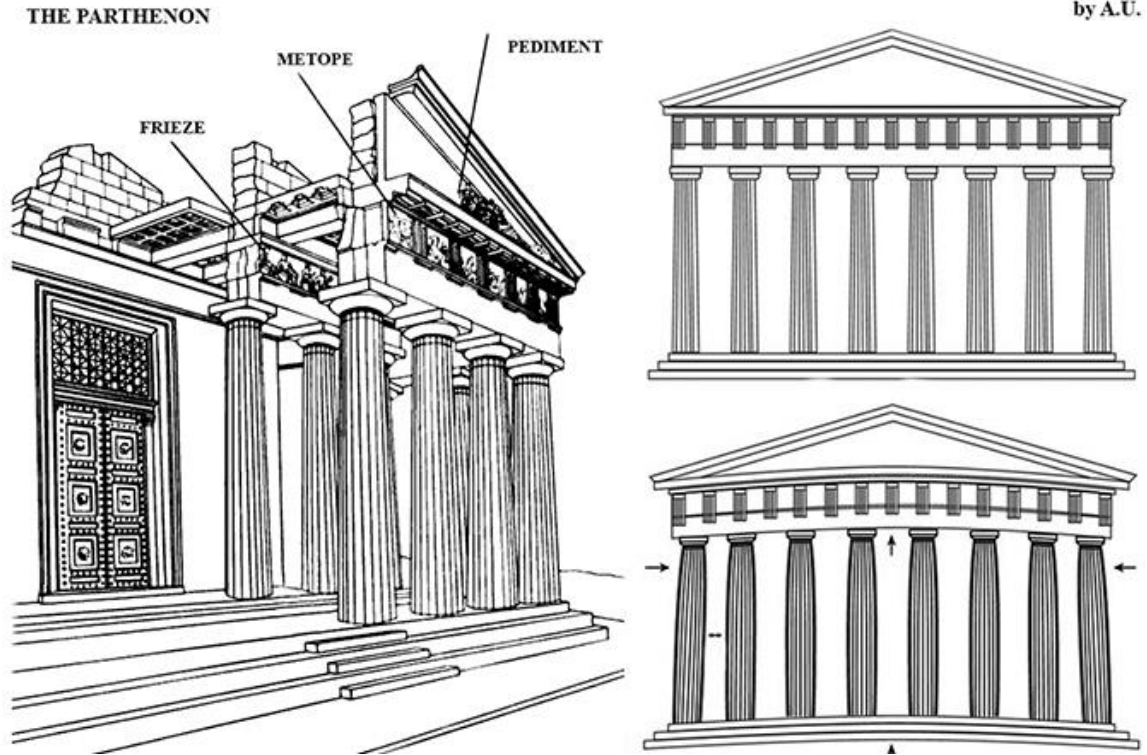
(Erzincan, 2005: 30) . Bütün bu ve buna benzer işaretlerle mihrap, camii mimarisinin en önemli, en gözde yeridir. Bu nedenledir ki camilerde, en kaliteli malzeme burada kullanılmış, en göz alıcı süsleme ve yazılar buraya uygulanmıştır.

Tarih boyunca şekil, form, malzeme ve süsleme yönünden çok değişik mihrap uygulamaları görülmüştür. Konumuzu oluşturan Anadolu Selçuklu çinili mihraplarla daha çok 13. yy. İran'ında karşılaşılır (Ödekan, 1997: 1244) .

Selçuklu çağında ise Anadolu, gök rengi ışıklar saçan yapılarla adeta bir çini diyarı haline gelmiş (Arık,2007: 29) , Selçuklular Anadolu'ya gelirken beraberlerinde getirdikleri bu hünerin en muhteşem örneklerini, birçok mimari eserde olduğu gibi dini yapılarda, özellikle camilerde mihrap elemanları ile birlikte alınlık süslemelerinde de özenle uygulamışlardır. Tezyinatları açısından alınlıkların sade bırakılması pek sık tercih edilmemiş olup, çoğunlukla girift süslemeler farklı form ve kompozisyon düzenlemeleriyle mihrap alınlıklarında yerini almıştır.

Çoğunluğu çini olan Selçuklu Dönemi mihraplarında mihrap elemanlarının büyük bir bölümü çini malzeme ile süslenmiştir. Bu mihrapların alınlık bölümlerinde de çini süslemelere yer verilmiş, ancak bazı yapılar günümüze kadar sağlam gelememiş, sağlam gelebilenlerin ise ya çini malzemeleri dökülmüş ya da büyük oranda tahrip olmuştur.

Mimari unsur olarak antik yapıların3 cephelerinde çatı ile korniş arasında yer alan üçgen biçimindeki kısma verilen "alınlık" kelime olarak bugün taç kapı ya da bir pencerenin çerçeve içine alınmış bulunan üst kısmına da denilmektedir (Turani,1975:10) (Resim 1).

Resim 1. Parthenon Tapınağı, Üçgen Formlu Alınlık Örneği

Çinili mihraplarda bu durum form açısından farklılaşmış, üçgen görünüm tamamen kaybolmuştur. Diğer bir mihrap elemanı olan tepelikten farkı ise taç şeklinde olmaması ve mihrabın başlangıç kısmını

³Bu Konu İle İlgili bkz. <https://arkeoloji.blogspot.com.tr>. Parthenon, Antik Yunanca: Παρθενώνας, Partenonas), Athena'nın tapınağıdır, M.Ö. 5. yüzyılda Atina Akropol'ünde inşa edilmiştir. Antik Yunan'dan günümüze kalan yapılar arasında en iyi bilinenidir ve Yunan mimarisinin en büyük eseri olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti Döneminde yapının aslı olduğu gibi korunarak bağımsız bir minare eklenerek cami olarak kullanılmıştır.

oluşturmamasıdır. Tepelik genellikle taç görünümlü olup mihrabın ilk bölümüdür, alınlık ise mihrap kuruluşu itibariyle bordürden sonra nişin üst kısmında, mihrabı tamamlayıcı bir unsur görevindedir. Mihrap elemanlarından biri olan köşeliğin üst kenarı üzerine ilave edilen dikdörtgen pano veya panoların oluşturduğu alan alınlık olarak isimlendirilmektedir. Ş. Yetkin (Yetkin,1972: 90-110) B. Eskici (Eskici,2002: 337) ve Y. Özbek'in (Özbek,2002: 528) alınlık olarak adlandırdıkları ancak Ömür Bakırer'in ise köşelik tablası (Bakırer,1976: 55) olarak isimlendirip, köşelik değerlendirmesi içinde de ele aldığı bu kısmı, köşeliğin üzerinde köşelikten bağımsız bir eleman olarak yer alması nedeni ile bizce de alınlık başlığı altında incelemek daha uygun görülmüştür.

Anadolu Selçuklu dönemi çinili mihraplarda alınlıklar genellikle yatay olarak yerleştirilmiş, dikdörtgen formlarda yazı panolarından oluşmaktadır. Bu yazı panolarına zaman, zaman süsleme panolarının da ilave edildiği görülebilmektedir. Alınlığı oluşturan yazı ve süsleme panoları değişik sayılarda karşımıza çıksa da Anadolu Selçuklu dönemi örneklerde alınlığa sahip olmayan örnekler de mevcuttur.

İncelenen dönem zarfında tespit edilen çinili mihrapların dokuz adetinde, mihrabın alınlık bölümlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çinili mihraplar şu mimari eserlerde bulunmaktadır;

1. Afyon Mısri Camii	H. 888 / M. 1472	Afyon
2. Akşehir Ulu Camii	H. 610 / M. 1213	Konya
3. Alaeddin Camii	H. 617 / M. 1220	Konya
4. Arslanhane Camii	H. 689 / M. 1290	Ankara
5. Beyhekim Mescidi	XII. yy. sonu	Konya
6. Külük Camii	H. 607 / M. 1210	Kayseri
7. Sadreddin Konevi Camii	H. 673 / M. 1274	Konya
8. Sahip Ata Camii	H. 656 / M. 1258	Konya
9. Sahip Ata Mescidi	XIII. yy. sonu	Konya

Alınlık kuruluşlarını, mihraptan mihraba değişen pano sayılarına göre gruplandırmak mümkün olsa da, Anadolu Selçuklu dönemi çinili mihraplarında daha çok tek panodan oluşan alınlık örneklerine rastlandığı için, alınlıkları kitabeli ve kitablesiz olarak iki başlık altında gruplandırarak değerlendirmek mümkündür.

1.1. Kitabeli Alınlıklar

Alınlıkların böyle yazı panoları içersinde değerlendirilmesi Anadolu'da özellikle çini ve alçı mihraplarda yaygın olarak görülür. 13-14. yüzyıl örneklerinden Afyon Mısri Cami, Akşehir Ulu Cami, Konya Sadreddin Konevi Cami, Alaeddin Cami, Beyhekim Mescidi, yazı panosu bulunan örneklerden bazılarıdır.

Osmanlı dönemi mihraplarında da bu tip uygulamalar ile karşılaşılmaktadır. 15. yüzyıldan Bursa Yeşil Cami, Bursa Yıldırım Cami, Edirne Muradiye Cami ve Edirne Şah Melek Cami mihrapları, alınlık kısımları yine yatay dikdörtgen birer pano şeklinde düzenlenmiş örnekler olarak verilebilir (Demiriz,1979: 352,427).

Çinili mihraplardan Afyon Mısri Cami alınlığında zeminde bitkisel süslemeler yer almakta olup, bu süslemelerde tam daire oluşturacak biçimde kıvrımlı helezonlar üzerinde yarım ve tam palmetlerden oluşan bir kompozisyon yer almıştır. Bu kompozisyonun üzerini ise manganez moru renkli çinilerden kesilmiş örgülü kufi bir yazı doldurmuştur. Ayrıca bu yazının birebir aynısı olmasa da üslup bakımından çok yakın bir örneği Konya Alaeddin Cami mihrabının alınlık kısmında da yer alır. Her iki yazının da metin açısından içeriği aynıdır (Resim 2).

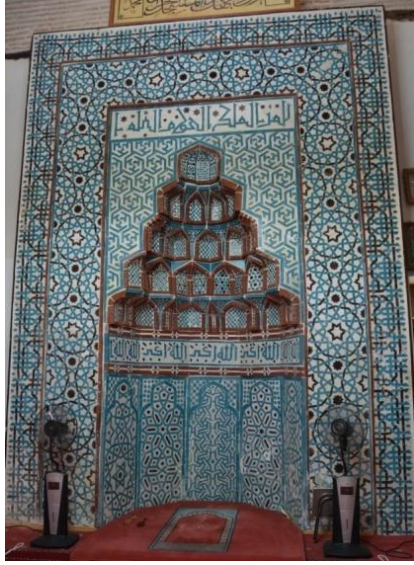
Resim 2 Afyon Mısri Cami, Alınlık (Çok,2014)

Kufi yazı metninde “Bismillahirrahmanirrahim-El Mülkü Lillah” yazılıdır.

Tercümesi: "Allah'ın adı ile başlarım, Mülk Allah'ındır" şeklindedir.

Akşehir Ulu Cami mihrabında yatay olarak mihrabın tepesini taçlandıran alınlık kısmında, beyaz alçı zemin üzerine firuze ve patlıcan moru renkte çinilerin kesilmesiyle oluşturulmuş olan, köşeli kufi yazı stilinden oluşan bir friz dolanmaktadır. (Resim 3). Bu firuze renkli kufi yazıyı patlıcan moru içi dolgulu altı kollu irili ufaklı yıldızlar tamamlamıştır. Kufi yazının metninde Tekbir olarak da bilinen "Allah'u Ekber" yani tercümesi "Allah Tektir" anlamına gelen yazı, üç kere yan yana tekrarlanarak alanı doldurmuştur.

Konya Sadreddin Konevi Cami mihrab alınlığında ise firuze zemin üzerine manganez moru çini şeritlerden elde edilmiş düğümlü ve çiçekli kufi yazı yer alır. Bu harflerin uçlarına yarım ve tam palmetler ile rumilerden kıvrımlar yaparak dekoratif bir biçimde yerleştirilmiştir. Kufi yazının örgülü kısımlarında şeritlerin kesişmesiyle oluşmuş altı köşeli yıldız ve dört yapraklı penç motifleri de yer almıştır (Özönder,1989) (Resim 4).

Resim 3 Akşehir Ulu Cami Mihrabı ,
Alınlık (Çok,2014)

Resim 4 Sadreddin Konevi Cami Mihrabı,
Alınlık(Çok,2014)

Konya Alaeddin Cami mihrabının alınlık kısmında, bitkisel örgü zemin üzerinde kufi yazı şeridi yer almaktadır. Helezoni kıvrımlar ve bu kıvrım dallara eklenen palmet yaprakları zemini doldurmaktadır. Bu yazı şeridinde harflerin ortaları düğümlü olup uçları kıvrımlı yapılarla nihayetlenen "çiçekli kufi" olarak bilinen yazı karakterini de anımsatan harflerle yazılmış, içeriği açısından Afyon Mısıri Cami alınlığında bulunan yazının aynısı burada tekrar ederek, sadece kompozisyon bakımından daha farklı bir üslupla oluşturulmuştur (Resim 5).

Konya Beyhekim Cami mihrap alınlığında yarım palmet ve kıvrımlı helezonlardan oluşan arabesk süslemeler üzerinde nesih yazılı bir ayet şeridi yer alır Yazı metninde Ankebut Suresi'nin 45. Ayetin sadece bir kısmı yer alır.

Tercümesi: "Sana vahyedilen Kur'an-ı oku ve namaz kıl" şeklindedir (Resim 6).

Resim 5 Alaeddin Cami Mihrabı, Alınlık, Detay (Çok,2014)

Resim 6 Beyhekim Mescidi Mihrabı, Alınlık

Resim 7 Külük Cami Mihrabı, Alınlık(Çok, 2013)

Kayseri Külük Cami mihrab alınlık kısmında bitkisel örgü üzerinde girift düğümlü kufi yazı şeridi yer alır. Bitkisel örgü süslemesinde ise kıvrık dallarla altı köşeli yıldızlardan çıkan rumi ve palmetlerden meydana gelen girift nebati bir kompozisyon vardır (Resim 7).

Son olarak Beyşehir Eşrefoğlu Cami alınlık kısmında firuze renkli zemin üzerinde patlıcan moru harflerden oluşan bir Ayet-i Kerime yer alır (Resim 8).

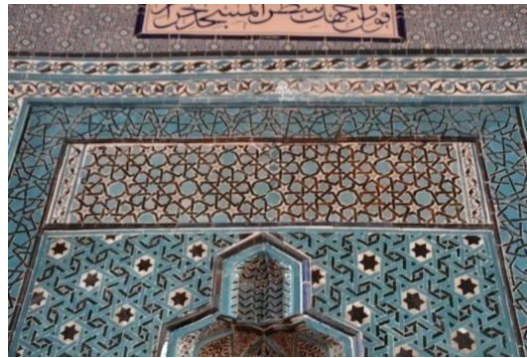

Resim 8 Beyşehir Eşrefoğlu Cami Mihrabı, Alınlıktaki Yazı

1.2. Kitabesiz Alınlıklar

Anadolu Selçuklu Dönemi çinili mihrapların üç adetinde alınlıklar kitabesiz olarak kullanılmıştır. Bunlar Konya Sahip Ata Cami, Konya Sahip Ata Mescidi Ankara Arslanhane Cami mihraplarıdır.

Konya Sahip Ata Cami mihrap alınlığında panonun içersinde merkezde ışınlı sekiz kollu yıldızlardan gelişerek oluşturulmuş geometrik bir ağ örgüsünden oluşan süsleme yer almıştır. Bu geometrik ağ örgüsünün de oluşturduğu ortada sekizgen ve etrafını saran küçük beş kollu yıldızlar ve beşgenler meydana gelmiştir (Resim 9).

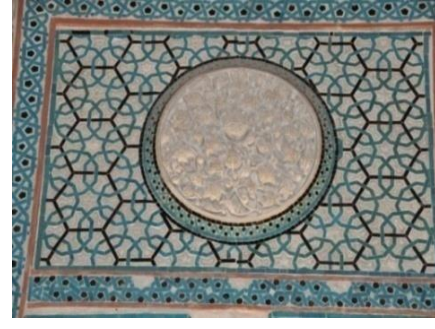
Resim 9 Konya Sahip Ata Cami Mihrabı, Alınlık, (Çok,2014)

Konya Sahip Ata Mescidi mihrabı alınlık kısmında herhangi bir süsleme bulunmayıp, sadece alınlık oluşturacak biçimde dikdörtgen sahanın içi manganez moru çiniden kalınca bir şerit halinde boyanmıştır (Resim 10).

Ankara Arslanhane Cami mihrap alınlığında tam ortasında alçı malzemeden iri dairesel formda bir kabara yer alır. Alınlık yüzeyinde çini mozaik ve alçı birlikte kullanılmış, altıgenler yanaşık düzende birleşerek petek örgüyü oluşturmaktadır. Bu altıgenlere firuze çini şeritlerin oluşturduğu dokuzgenlerin eklenmesiyle altılı gruplar halinde birbirine ulanarak bu örgü tamamlanmaktadır. Altıgenlerin merkezinde altı köşeli yıldız, kesişen şeritlerin aralarında ise stilize kelebek ve beşgen bölmeler oluşmuştur (Resim 11).

Resim 10 Sahip Ata Mescidi, Alınlık (Çok, 2013)

Resim 11 Ankara Arslanhane Cami Mihrabı, Alınlık (Çok, 2013)

2. SONUÇ

Selçuklular dini yapılarda özellikle camilerde caminin kalbi olarak düşündükleri mihrapların tezyinatına diğer elemanlara oranla daha çok önem vermiş, daha itinalı ve ihtişamlı bir şekilde süslemişlerdir. Anadolu Selçuklu dönemine ait çinili mihraplarda alınlık süslemelerinde yer alan kompozisyonlarda genel olarak sonsuzluk prensibi hakim olmuş, bununla birlikte simetriye de geniş ölçüde uyulduğu gözlemlenmiştir. İncelenen dönem zarfında çinili mihrapların alınlık bölümlerinde, süslemelerin genelinde bitkisel desenlerin kullanıldığı, az sayıdaki örneklerde de özellikle geç dönem örneklerinde bitkisel bezemenin yazı ile birlikte yer aldığı görülmüştür. Özellikle mihrapların genelinde yoğun olarak rastlanılan geometrik desenlere, alınlık bölümünde çok fazla yer verilmemiştir.

Erken dönem çinili mihrapların alınlık elemanlarındaki kompozisyonlarda firuze ve manganez moru renkli çinilerin yanı sıra beyaz harç zeminin üçüncü bir renk olarak katkısı olmuştur. 13. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren yapılan çini mihraplardaki geometrik kompozisyonlarda, firuze ve manganez moru çini şeritler birbirine iyice yaklaştırılmış ve harç sadece ince derzler olarak kullanılmış, bazı süslemelerde ise adeta kontur görevi üstlenmiştir. Ancak bitkisel bezeme ve yazının yer aldığı alınlıklarda genellikle beyaz zemin her zaman kendini kuvvetle hissettirmiştir. İncelenen dönem zarfına ait mihraplardan buna en iyi örnek Konya Alaeddin Cami mihrabının alınlık bölümü olmuş ve tezyinatında beyaz harç zemin, kontur görevi görmüştür.

Anadolu Selçuklu dönemi çinili mihraplardan Ankara Arslanhane Cami ile Konya Tahir ile Zühre Mescit mihraplarının alınlık elemanları alçı malzeme ile çininin bir arada kullanıldığı gerek malzeme ve gerekse teknik açıdan farklı bir görünüme sahip nadide örneklerdendir. Özellikle Ankara Arslanhane Cami mihrabı çini malzeme ve alçı malzemenin ahenkli kullanımı ve kaliteli işçiliği açısından zengin ve ihtişamlı görünümüyle ayrı bir önem taşır.

İslam sanatında daha başlangıçtan itibaren önemli bir süsleme unsuru olan yazı, Anadolu Selçuklu dönemi çinili mihraplarda da dekoratif bir unsur olarak alınlık tezyinatında yerini almıştır. Karakteristik açıdan “Selçuklu sülüsü” tabiriyle de bilinen sülüs hat yazılar tercih edilmiş, içerik olarak ise çoğunlukla Ankebut Suresi, Nur Suresi'nden ayetler seçilmiş ve özellikle seçilen ayetler ile yapının fonksiyonu arasında da ilişki olduğu için bazı mihrapların alınlıklarında namaza davet eden ayetler tercih sebebi olmuştur. Konya Beyhekim Mescidi mihrap alınlığında yer alan Ankebut Suresi'nden bir kısım olan "Sana vahyedilen Kur'an-ı Oku ve Namazı kıl" ayeti buna örnektir. Kayseri Külük Cami, Konya Beyhekim Mescidi, Konya Sadreddin Konevi Cami, Konya Alaeddin Cami mihrapların alınlık bölümlerinde sülüs karakterli yazılar, bitkisel elemanlarla bir arada tezyini edilerek kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu dönemine ait çinili mihraplar özellikle geleneksel motiflerimizi de üzerinde barındırması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Mihrapların gerek alınlık ve gerekse diğer elemanlarında uygulanan süslemelerdeki farklılıklar her ne olursa olsun, ifade ettiği manevi sonsuzluk hissiyatı (Koç, 2009: 127) ve süslemelerdeki devamlılık hali İslam sanatında Allah'ı sembolize etmektedir (Ögel,1994: 62) .

KAYNAKÇA

- ARIK, M. O. (2007) “Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini” *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 29-69.
- BAKIRER, Ö. (1976) *13-14. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- DEMİRİZ, Y. (1979), *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, İstanbul.
- DİEZ, E.- ASLANAPA, O. (1960) "Mihrab" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, VIII. ss. 294-304.
- ERZİNCAN, T. (2005), “Mihrap” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (DİA.) C.30,
- ESKİCİ, B. (2001), *Ankara Mihrapları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, I.Baskı.
- GRABER, O. (1988), *İslam Sanatının Oluşumu, İstanbul*, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- HASOL, D.,(1979) *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, (2. Baskı).
- KOÇ, T. (2009) , *İslam Estetiği*, İstanbul, İslam Yayınları.
- ÖDEKAN, A. (1997) “Mihrap” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (ESA)*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- ÖGEL, S. (1994) *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul, Akbank Yayınları Kültür ve Sanat KİTAPLARI.
- ÖZÖNDER, H. (1989) "Sadreddin Konevi Ma'muresinin Mimari Teşekkülü", Konya, *Selçuk Dergisi*, S. 4.
- YETKİN, Ş. (1972), *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

<https://arkeoloji.blogspot.com.tr>. 10.03.2016.